

Pandemiaren lezioak

Bi urte bete dira COVID-19a gure artean dela, eta ordutik bizi dugun egoera deskribatzeko gehien erabili den hitzetako bat da krisia. Grezierazko *krisis*-etik dator euskarazko krisi hitza; lehenengoak zerbait hautsi egin dela eta horrek eskatzen duen analisi, gogoeta eta erabaki prozesuari egiten dio erreferentzia. Ez du berez esanahi ezkorrik. Aldiz, Mendebaldeko hainbat hizkuntzek, tartean euskarak, bere egin duten krisi hitzak bestelako adiera du. Hiztegiaren arabera, gizabanako, talde edo gizarte oso bat egoera ezegonkor eta arriskutsu batera eramango edo eraman ahal duen gertaera edo epeari deritzo krisia. Kasu horretan, krisiak okerrerako aldaketak dira, batez ere bat-batean gertatzen direnean, inolako abisurik eman gabe. Krisi hitzaren gaur egungo adiera zeinen posiziotik artikulatu den galdetu diot neure buruari. Abiapuntua egonkortasunezko egoera bat bada, ulergarria da ezusteko aldaketek kezka eta ezinegona piztea; baina zer gertatzen da ohikotasuna egonkortasunezkoa baino gehiago prekaritatezkoa denean? Zer esan nahi du kasu horretan krisi hitzak?

Pandemiak gogor jo du liburuaren industria, kulturako beste hainbat arlo bezala. Hizkuntza hegemonikoetako literaturek nolabaiteko etekina atera diete edizio digitalei, baina euskara bezalako hizkuntza gutxituetako literaturentzat gauzak konplikatuagoak dira beti. 2010eko abenduan liburu digitalen eztanda iragarri zuen *Argia* astekariak bi gertakariaren harira: batetik, egile eskubideengatik ehuneko handiagoa jasotzearen idazle ezagunak ohiko argitaletxeetatik urrundu eta beren liburuen edizio digitalak Amazonen bidez saltzen

hasi izana, eta, bestetik, kopia digital piraten ugaritzeari aurre egiteko liburuaren industriak abiarazitako formatu egokitzapenak. Euskal literaturaren kasuan ezin esan daiteke eztanda hori erabat gertatu denik. Arazoa ez baita liburuen eskuragarritasuna, euskaraz irakurtzeko ohitura falta baizik. Baina ezin esan daiteke teknologia berriek euskal literaturari onurarik ekarri ez diotenik.

Iaz ziurgabetasuna zen nagusi Durangoko Azokak ateak zabaldu aurreko egunetan, pandemiaren eraginez lehen aldiz Internet bidez bakarrik jardutekoa baitzen. Aurreko urteetako azoken salmenta kopuruak lortu ez baziren ere, antolatzaileek zein editoreek formatu birtualari buruzko balorazio baikorra egin zuten oro har. Aurten alderdi birtualari eutsi dio azokak, aurrez aurreko formatua eskaintzearekin batera. Datuek esango digute iazkoa unean uneko elkartasun adierazpen bat izan ote zen ala bestelako aukerak zabaldu ditzakeen bide baten hasiera dugun begi aurrean. Atzerrian bizi garen euskaldunoi behintzat gure kultur ekoizpenarekin harremanetan jarraitzeko modua ematen digu sareak.

Itzulpenek zabalduko bideak

Internetek bezala itzulpenek rol garrantzitsua jokatzen dute euskal literaturaren zabalpenari begira. 2021. urtea indartsu hasi zen itzulpenen arloan, otsailean ezagutzera eman baitzen Ibrahima Baldek eta Amets Arzallusek elkarlanean idatzitako *Miñan* (2019) liburuaren ingelesezko itzulpenak, Timberlake Wertenbaker ziburutar britainiarrak osatuak, Ingalaterrako PEN elkarteak ematen duen itzulpengintza saria jaso zuela. Ez da lehen aldia euskal literatur lan baten ingelesezko itzulpenak aipatu saria jasotzen duena, 2018an Kristin Addisek ingelesera itzulitako Karmele Jaioren *Amaren eskuak* (2006) nobelari eman baitzioten. Ingelesak munduan duen nagusitasunak literatur sektorearen kezkak piztu ditu, arrazoiz piztu ere, arrisku erreala baita homogeneizazioarena. Globalizazioa

prozesu konplexua da, ordea, eta oztopoak bezala erresistentziarako mekanismoak eragin ditzake. Euskal literaturaren kasuan, ingelesak beste hizkuntza batzuetarako itzulpenak ahalbidetu ditu egileen euskalduntasuna ezkutatu gabe, gaztelarazko itzulpenen kasuan maiz gertatzen ez dena. Izan ere, gaztelarara jauzi egiterakoan, euskal idazleak espainiaru egiten dituzte. Salbuespenak egon badaude, jakina. Emakumeek idatzitako literaturari bultzada handia ematen ari zaion Consonnik gaztelarara itzulita argitaratu dituen euskal idazleen euskalduntasuna azpimarratu egiten du, Espainiako literatur sistemak erabili ohi duen periferien diskurtsoan erori gabe. Aitzitik, euskal literaturari balio propioa aitoritzen dio argitaletxe bilbotarrak, eta haren gainean dagoen ezezagutza modu estrategikoan erabiltzen du. Esanguratsua da, zentzu horretan, orain arte Consonnik kaleratu dituen lau euskal nobelak (Uxue Alberdiren *Jenisjoplin* 2019an eta Elaine Agirreren *X hil da*, Miren Amurizaren *Basa* eta Miren Agur Meaberen *Hezurren erretura* 2021ean) zein bildumaren barruan plazaratu dituen: *Munduaren jatorria* da bildumaren izena (argitaletxearen arabera, Courbeten koadro ezagunaren izenburuari ikuspuntu feminista eta ironiko batetik heltzen diote), eta bizitza sentitzeko, pentsatzeko eta errepresentatzeko bestelako moduak eskaintzea du xede. Aipatu lau euskal nobelez gain, bildumak beste herrialde batzuetako idazle eta pentsalari feminista, *queer* eta beltzen lanak jasotzen ditu.

Iberiar ikasketen afera

Iberiar ikasketak indarra hartuz doaz euskal mundu akademikoan, euskal literaturarentzat bide berriak zabalduko dituzten promesarekin. Joan Ramon Resinak idatzitakoaren arabera, iberiar ikasketek Iberiar penintsula izendaturiko eremu geografikoa kokaleku duten kulturen eta hizkuntzen arteko harremanak dituzte oinarrian. Planteamendu horren arabera, gaztelera eta hari loturiko kultura(k) penintsulako

‘probintzia’ bat gehiago izatera igarotzen dira, Dipesh Chakrabartyk esango zuen bezala. Baina, euskal literaturari begira, zehazki zer suposatzen du Iberiar penintsula orientazio puntu moduan ezartzeak? Batetik, alderdi geografikoa kontuan hartu behar dugu. Euskal literaturak gainditu egiten du peninsularen esparru geografikoa. Beraz, lehenengoa bigarrenera mugatzeak proiektu politiko jakin batzuek (uler bedi espainiar eta frantziar estatuek) ezarritako mugak naturalizatzea dakar, eta ondorioz euskal literaturaren eremu geografikoa bitan zatituta geratzen da. Hain zuzen, iberiar ikasketak ardatz dituzten hainbat argitalpenek Hegoaldeko probintziekin lotzen dute euskal literatura, zehazki Euskal Autonomia Erkidegoa osatzen duten horiekin. Batzuek argudiatu dute euskal literatur sistema EAEn kokatuta dagoela eta zentzuzkoa dela Euskal Herriaren zatiketa, baina hala-ko planteamenduek ikuspuntu instituzionalistak lehenesten dituzte horien atzean dauden prozesu politiko eta ekonomikoak itaundu gabe, kulturaren bestelako adierazpen eta zabalpen espazio eta sareen kaltetan.

Bestetik, hizkuntzaren kontua dago. Bizirik zela eman zuen azken elkarriketan, 1986ko abenduaren 7ra arte argitaratu ez zena, honela mintzo zen Gabriel Aresti idazle euskaldunen bazterketari buruz:

Hobe litzateke Euskal Herriaren marginazioaz mintzatuko bagina, eta ez bere literaturaren marginazioaz bakarrik. Espainiar latinoa ez da batere eroso sentitzen euskalduna espainiarra ez dela pentsatzerakoan; Madrilgo lagun batzurekin gertatu zait adibidez. Kulturalki hitzeginez, periferiarekiko marginazioa esistitzen dela esan liteke...: kastillanoak katalana ulertzen du baina ez ordea euskara.

Arestiren hitzetan, Espainiako Estatuaren ikuspuntutik (eta Iberiar peninsularenetik ere), euskarak geografikoki eta kulturalki asimilaezin bihurtzen du euskal kultura, gaztele-razko hiztunarentzat ulertezina delako. Azken horrek, ordea, katalana ulertzeko arazorik ez du (katalanak estatuaren kontra altxatzen ez diren bitartean, behintzat) biek komunean

dutenari esker: beren latinotasuna. Jakina denez, gaztelera eta katalana, galiziera eta portugesearekin batera, hizkuntza erromantzeak dira. Horiek guztiak latinetik datoz, hizkuntz familia bereko kide bihurtuz. Latinotasunaren ideia, ordea, hizkuntzarena dena baino harantzago doa. Europako kontinentearen barruan, mundu zibilizatuaren mugak ezartzeko, 'gu'-a 'beste' izendaturiko horretatik bereizteko erabili den kontzeptua izan da. Latinetik eratorria ez izateak euskara arrotz bihurtzen du, hots, ezagutzatik kanpokoa da eta ondorioz arriskutsua. Jakina, euskara ez da horrelako ezer; hitz egiten ez duten eta balio kulturalik aitortzen ez dioten horiek hala antzematen dute. Baina gutxitan egiten da hizkuntzak berezkoa duenaren eta ezezagutzak eragindako aurreiritzien arteko bereizketa. Nancy C. Dorianek hizkuntzarekiko jarrrera hori Mendebaldeko hizkuntz ideologiekin lotzen du, zeinen arabera hizkuntza indoeuroparrak pentsamendu kritikorako 'hobeto' prestatuta dauden eta genealogia horretatik kanpo geratzen diren hizkuntzak barbarotzat hartuak diren.

Euskararen arrotzasunak euskal literatura irakurtezin eta ulertezin egiten du. Azken hori irakurgarri eta ulergarri bihurtzen da soilik gaztelera itzulia denean, hau da, hizkuntzaren bidez sorturiko espazio asimetrikoki komunaren parte izatera igarotzen denean. Espazio asimetrikoki komuna dela diot, komuntasuna norabide bakarrekoa delako: euskal literaturak bere egin behar du gaztelera ulertua izateko, baina gaztelera azko hiztunak ez du euskara bere egin beharrik.

Iberiar ikasketek aniztasuna aldarrikatzen duten arren, praktikan ez dute aipatutako hizkuntz dinamikak desagitea lortu. Aitzitik, iberiar ikasketak babesten dituzten unibertsitate sailetan euskal literaturaren egoera zein den kontuan hartzen badugu, indartu egiten dituztela ohartuko gara. Ameriketako Estatu Batuetan, non iberiar ikasketak lehen aldiz sustatu ziren, euskal literatura ez da curriculumaren parte (aipatzekotan, kuota sistema bati jarraituz izango da, hau da, idazle eta liburu jakin batzuk hautatuta, eta gaztelera azko itzulpenean; kurtso propiorik egotekotan, hautazko

moduan eskainiko da), eta euskal literaturan plazarik sortze-ko interesik ez dago (azken urteetan zabaldu diren irakurle plazak behin-behinekoak dira eta gutxi ordaindutakoak). Predikatzen dutenaren eta errealtate materialaren arteko desadostasunei buruz galdetuta, iberiar ikasketen defendatzaile batzuen erantzuna da gobernu autonomikoak ez duela nahikoa diru ematen euskal literaturaren irakaskuntza indartzeko. Kontua zera da, ordea: euskal literaturak Euskal Herritik kanpo presentziarik badu, txikia bada ere, euskal diru publikoari esker da. Erantzukizuna besteei egozte (errepresentatua izan nahi baduzu, zuk zeuk ordaindu), euskal literaturan interes falta dagoela azaltzeaz gain, erakunde akademiko estatubatuarretan zein Mendebaldeko gainera-koetan nagusi diren joera neoliberalen adierazgarri ere bada.

Baina hara zein den paradoxa: iberiar ikasketak bultzatzen dituzten sailetan euskal literaturaren egoera behin-behinekoa eta bazterrekoa den bitartean, espainiar estatuko hizkuntza erromantzeetako batean edo batean baino gehiagotan trebatu diren zenbait akademiko euskal literaturari buruz idazten hasi dira orain inolako konplexurik gabe, nahiz eta euskaraz jakin ez. Euskaraz ez dakitenez, gaztelarazko edota ingelesezko itzulpenetan oinarrituta daude euskal literaturari buruzko beren analisiak. Ikasketa postkolonialak ezagunak zaizkion edonork aise antzemango ditu ikuspegi kolonia-lekin bat datozen egiturak jarrera horien atzean: hizkuntza batzuk derrigorrez ikasi behar dira gaiaren analisi zorrotza bermatzeko, baina logika hori ez da beste hizkuntza batzue-tara aplikatzen. Iparralde globaleko hizkuntza hegemoni-koetako baten aurrean bageunde, dela gaztelera, ingelesa, frantsesa edo alemaniera, itzulpenetan oinarrituriko azter-ketak onartezinak izango lirateke. Profesionaltasun faltaren adierazletzat joko lirateke, iruzurtzat ere. Alderdi etiko eta profesionalaz gain, aintzat hartu beharrekoak dira itzulpena jatorrizko lana balitz bezala jorratzeak eragin ditzakeen inter-pretazio okerrak. Hizkuntza ez jakiteak literatur ekoizpenari buruzko ezagutza sakona eragozten du, batik bat ehuneko

txiki bat bakarrik denean itzultakoa, euskal literaturarekin gertatzen den bezala; eta, ondorioz, ohikoa izaten da euskal literaturaren gaineko argudio merke eta estereotipo-sortzaile guztiak aurkitzea artikulu horietan. Hala ere, akademiko horiek euskal literatura ‘kontuan hartzeko’ egin duten aha-lerinagatik zorionduak izatea espero dute, eta eraso moduan hartzen dute kritikarik txikiena. Lerrook idazten ari naizela, aipatu gaiok ardatz dituen artikulua zentsuratu didatela eta datorren urtean kaleratzekoa den iberiar ikasketen gaineko liburu batean ez dela agertuko jakinarazi didate. Horrek zer pentsatua ematen du iberiar ikasketen ustezko jarrera inklusiboari begira. Kontua, dena den, beste bat dela iruditzen zait: euskal literaturarentzat iberiar ikasketak desiragarriak diren ala betiko tranparantz garamatzaten. 🍷